

Royal Netherlands Academy of Arts and Sciences (KNAW) KONINKLIJKE NEDERLANDSE AKADEMIE VAN WETENSCHAPPEN

Een bron van inspanning, ontspanning en verheffing', [Inleiding tot]

Termorshuizen, G.P.A.

published in

Tropenstijl; Amusement en verstrooiing in de (post)koloniale pers
2011

document version

Publisher's PDF, also known as Version of record

document license

CC BY-NC-ND

[Link to publication in KNAW Research Portal](#)

citation for published version (APA)

Termorshuizen, G. P. A. (2011). Een bron van inspanning, ontspanning en verheffing', [Inleiding tot]. In G. Termorshuizen (editor), *Tropenstijl; Amusement en verstrooiing in de (post)koloniale pers* (blz. 9-15). KITLV Press.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the KNAW public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain.
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the KNAW public portal.

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:

pure@knaw.nl

Gerard Termorshuizen

Inleiding

'Een bron van uitspanning, ontspanning en verheffing'

Op 27 mei 2011 vond in Leiden de presentatie plaats van *Realisten en reactionairen: Een geschiedenis van de Indisch-Nederlandse pers, 1905-1942* van de hand van Gerard Termorshuizen met medewerking van Anneke Scholte. Aan de presentatie ging een symposium vooraf onder de titel 'Amusement in de koloniale pers'. Dag-, week- en maandbladen uit Indië, Suriname, Curaçao en Zuid-Afrika uit de negentiende en twintigste eeuw dienden de sprekers tot bron. Het merendeel van de op die dag gehouden lezingen werd uitgewerkt tot artikelen die in deze bundel hun plaats hebben gekregen. Het leeuwendeel van de bijdragen heeft Indië tot onderwerp, Nederlands belangrijkste kolonie die van ouds en op tal van terreinen een onuitputtelijk werkteerrein biedt aan onderzoekers.

De meeste door de auteurs tot uitgangspunt genomen persorganen zijn Nederlandstalig. Zij werden gelezen door in de koloniën woonachtige Nederlanders alsook door een, op Nederlandse scholen opgeleide, bovenlaag van de autochtone bevolking. Een tweetal auteurs koos voor een Indonesischstalig dag-, respectievelijk maandblad. Het eerste betreft een jaargang van het in Medan verschenen *Pewartu Deli*, het tweede het in Soerabaja opgerichte *Aliran Baroe* dat zijn abonnees had in de Arabische gemeenschap in Indië.

Hoewel onderzoekers die zich bezighouden met de vroegere Nederlandse overzeese gebiedsdelen regelmatig koloniale kranten en tijdschriften raadplegen, is systematische aandacht voor de (post)koloniale pers en haar geschiedenis tot voor kort uitgebleven. Met de verschijning in 2001 van *Journalisten en heethoofden* (over de periode 1744-1905) en het recente *Realisten en reactionairen* als vervolg daarop, is wat de Indisch-Nederlandse pers betreft daarin verandering gekomen.

Maar ook ten aanzien van Suriname werd een belangrijke stap gezet met de publicatie in 2008 van *K'ranti! De Surinaamse pers, 1774-2008* dat in

veertien hoofdstukken, geschreven door een twaalfstal auteurs, een overzicht geeft vanaf het allereerste begin tot aan de (postkoloniale) kranten en tijdschriften in het Suriname van vandaag. *Krant!* pretendeert niet meer te zijn dan een introductie tot de Surinaamse persgeschiedenis en beperkt zich daarom (in hoofdzaak) tot één thema. Dat dit thema het politieke aspect betreft, verbaast niet en lag zelfs voor de hand. Bij gebrek immers aan democratische instituties of het niet adequaat functioneren daarvan in de koloniën in het algemeen, gingen kranten en andere periodieken als vanzelf fungeren als uitlaatklep voor wat er leefde aan grieven, frustraties en verlangens. Dat verklaart waarom het maatschappelijke en politieke engagement een essentieel kenmerk is van de (post)koloniale pers. Wat Indië betreft geldt dat zowel de Nederlands- als Indonesischtalige kranten. De toonaangevende dagbladen ontwikkelden zich tot een politieke factor van belang.

AMUSEMENT EN VERSTROOIING

(Post)koloniale persorganen waren (en zijn) natuurlijk veel meer dan in politiek opzicht richtinggevende bakens. Omdat de Nederlandstalige nieuwsbladen functioneerden in relatief kleine gemeenschappen – de oplagen van de grote Indische kranten bijvoorbeeld gingen de negenduizend exemplaren zelden te boven – en dientengevolge een nauwe band onderhielden met hun abonnees, vertellen zij ons veel over het doen en laten, de opvattingen en het gedrag van de blanke meesters, en vormen zij als zodanig een eminente bron voor de sociale geschiedenis van de vroegere koloniën.

Bij het leefpatroon binnen die Europese gemeenschappen hoorden vanzelfsprekend ook ontspanning en vermaak. Het zijn in de eerste plaats weer de kranten die ons over de aard daarvan inlichten. Al veranderde in de loop van de twintigste eeuw wel het een en ander ten goede, in het algemeen waren de mogelijkheden tot ontspanning beperkt. Het waren de dag- en weekbladen die die lacune deels trachtten op te vullen. Omdat de lezer graag variatie wenste in het dagelijkse menu, werd op de inventiviteit van de redacties een voortdurend beroep gedaan. Zoveel gewicht legde die journalistieke verstrooiing in de schaal, dat de concurrentiepositie van een krant of tijdschrift in hoge mate werd bepaald door de amusementswaarde ervan.

Dat laatste moge blijken uit de eerste bijdrage in deze bundel die ingaat op het door Indische kranten en tijdschriften geboden divertissement. De titel ervan ontleende ik aan een uitspraak van de journalist P.A. Daum die van oordeel was dat een Indische krant moest zijn ‘een veelzijdig ontwikkelde, aangename, spraakzame, prettige, vroolijke vriend’, die ‘na den afmattenden arbeid van den dag hier [in Indië] hartelijk welkom geheeten wordt’. Naast ‘een *source of useful information*’ moest dat dagelijkse lijfblad dienen als ‘bron van aangename uitspanning, ontspanning en verheffing!’ Een bron van ‘verheffing’, inderdaad. Dat ook de in krant of tijdschrift afgedrukte lectuur, column of karikatuur vaak in dienst stond van een ‘hoger doel’, zien we eveneens in deze bundel.

Twee overwegingen hebben mij gebracht tot de keuze van het thema ‘Amusement in de (post)koloniale pers’: het diende als publiekstrekker voor het symposium, maar meer nog was het bedoeld om het merendeel van de sprekers respectievelijk auteurs van de bijdragen te brengen op een tot dusver vrijwel onbetreden onderzoeksgebied. Dat het daarbij wat het ‘amusement’ betreft – hoe ruim ook opgevat – hier en daar tot wellicht magere resultaten zou kunnen leiden, was ingecalculeerd. Vast stond wel dat zich hoe dan ook nieuwe gezichtspunten zouden aandienen. De bevindingen en ontdekkingen die nogal wat bijdragen opleverden, zijn vaak zo interessant en intrigerend, dat zij de spaarzame verstrooiing in sommige persorganen meer dan vergoeden.

VERSTROOIING IN DIENST VAN EEN HOGER DOEL

Een voorbeeld biedt de bijdrage van Harry Poeze over het in Medan (centrum van het Delische plantagegebied op Oost-Sumatra) verschenen nationalistische dagblad *Pewartu Deli* (Delisch Nieuwsblad). Hij koos voor de jaargang 1933, het jaar van de beruchte muiterij op het marineschip *De Zeven Provinciën* die de aanleiding was tot een nog scherpere onderdrukking van het Indonesische nationalisme. Betrokken was het blad bij dat turbulente tijdsgewricht en voortdurend was het zich ervan bewust het ‘nationalistisch besef van zijn lezers’ te moeten ondersteunen en versterken. Vrijwel alles in de krant, concludeert Poeze, stond in dienst van die missie en dat ideaal. Ook die stukken, rubrieken en feuilletons die bedoeld waren als verstrooiing, zoals het beroemde ‘Saidjah en Adinda’

uit Multatuli's *Max Havelaar* dat – uiteraard in vertaling – als vervolghverhaal werd afgedrukt.

Vermaak in dienst van een ideaal is een fenomeen dat we ook tegenkomen in het artikel van Huub de Jonge die zich boog over het in juni 1938 in Soerabaja opgerichte *Aliran Baroe* (Nieuwe Richting): een progressief tijdschrift dat zich de emancipatie van de Arabische bevolkingsgroep en haar integratie in de Indonesische samenleving ten doel stelde. Het maandblad keerde zich onder meer en met grote nadruk tegen de achterlijke positie van de Arabische vrouw. Hoe ellendig haar lot wel was, wordt alleszins duidelijk uit De Jonges analyse. Dat het tijdschrift een bij tijd en wijle agressieve felheid paarde aan 'vertekening en overdrijving, provocatie en spot' doet vermoeden dat zijn redacteurs en medewerkers in de leer waren gegaan bij de 'tropenstijl' in de Nederlandstalige pers. Buitengewoon populair in *Aliran Baroe* was de rubriek 'Gado-gado Soerabaja' waarin op humorvolle maar niet mis te verstane wijze de draak werd gestoken met misstanden in de Arabische gemeenschap.

Verstrooiing in dienst van het nut. We vinden het weer terug in de bijdrage van Wim Rutgers over de Curaçaose pers van haar vroegste begin tot op de dag van vandaag: de liberale bladen die met hun civilisatie-ideaal een bijdrage wilden leveren aan de maatschappelijke ontwikkeling, en de katholieke kranten die hun kolommen benutten als voertuig voor hun religieuze boodschap. Dat laatste gold eveneens voor wat de lezers als ontspanninglectuur werd aangeboden: zij diende 'opvoedend, leerzaam en moraliserend te zijn, geheel volgens de opvatting van wat in missie-ogen literatuur hoorde te zijn'. Maar aandacht is er in Rutgers stuk ook voor de humor *an sich* die zich na de Tweede Wereldoorlog een plaats veroverd in de kranten. Het is met name de schrijver Boeli van Leeuwen die als begaafde columnist in dit opzicht een prominente positie inneemt.

Van weer andere aard is het artikel van Ellen de Vries. Zij vertelt over de in de Surinaamse krant *de Ware Tijd* verschijnende, door 'een zekere' WINIED ondertekende column, over haar ontstaan en – daarmee samenhangend – over de periode die daaraan voorafging: die van het militaire bewind van Bouterse waarin de pers aan banden was gelegd. Hoewel ook daarna gehinderd door intimidatie van buitenaf, krabbelde de Surinaamse kranten na 1987 langzaam weer op. Het was twee jaar later dat WINIED ontstond, een rubriek die zich vanwege haar maatschappelijke en politieke satire een geduchte reputatie verwierf; intrigerend was zij bovendien omdat lang onbekend bleef wie zich achter

WINIED schuilhield. Met de column 'keerde de humor terug die gedurende de hele militaire periode (1980-1987) vrijwel afwezig was geweest in de krant'. Zij vervulde bovendien een rol van betekenis in het publieke debat in Suriname.

NIEUWE WEGEN

Aan het slot van haar verhaal maakt Ellen de Vries duidelijk, dat wat zij te berde brengt over de column van WINIED slechts een aanzet vormt tot verder – door haarzelf te verrichten – onderzoek. Haar bevindingen, hoe voorlopig dan ook, zijn 'nieuw'. Dat nu is het geval met veel bijdragen in deze bundel.

Een prachtig voorbeeld is het artikel van Olf Praamstra dat een eerste verkenning is van de Nederlandstalige pers in Zuid-Afrika. Aan de hand van een stuk of wat beknopte overzichten geeft de auteur een ruwe schets van haar geschiedenis, die zich uitstrekt van kort na 1800 tot in de jaren twintig van de vorige eeuw. Kende die Nederlandstalige krant in de negentiende eeuw 'een korte maar hevige bloeiperiode', aan het eind daarvan begon haar neergang; omstreeks 1925 toen het Afrikaans als officiële taal werd erkend, was haar rol uitgespeeld. Zoals de titel van zijn stuk al suggereert, constateert Praamstra een onlosmakelijk verband tussen pers en literatuur in Zuid-Afrika. Hij ziet daarbij parallellen met de Indisch-Nederlandse kranten: het populaire feuilleton daarin maar ook de zo gevierde 'tropenstijl' vindt hij terug in de Zuid-Afrikaanse pers. Het is 'hoog tijd', besluit Praamstra, dat de 'geschiedenis van deze Afrikaanse tak van de Nederlandse journalistiek' wordt geschreven. We mogen hopen dat hij die onderneming zelf ter hand neemt.

Wat we natuurlijk al wisten, is dat wat in vroeger tijd in krant of periodiek werd afgedrukt als (min of meer) puur amusement veel later een eminente bron blijkt te zijn voor onze kennis van het sociale en culturele leven in een bepaald land of gebied. Fraaie voorbeelden daarvan wat Indië en Indonesië betreft leveren de bijdragen van Peter van Zonneveld en Angelie Sens. Van Zonneveld las Indische tijdschriften en ontdekte daarin een grote verscheidenheid aan gedichten. In literair opzicht, stelt hij vast, hebben ze in het algemeen weinig waarde, maar wat zij vertellen over 'die wereld van toen' is onthullend. Ze zijn daarnaast vaak amusant, wat ook in de tijd van ontstaan de bedoeling was. Van Zonneveld

benoemt een aantal thema's en motieven in die Indische poëzie en geeft daarbij citaten: over de reis naar Indië, het gevoel van ontheemding, het leven van alledag en de man-vrouw-relaties, de positie van de *njai* (concubine) daarbij inbegrepen. Soms zijn de gedichten satirisch en worden politieke en sociale situaties op de hak genomen.

Primair als amusement bedoeld waren eveneens de prenten en strips in de Nederlandstalige koloniale en postkoloniale pers in Indië en Indonesië tussen omstreeks 1920 en 1957. We krijgen ze te zien en lezen erover in het artikel van Angelie Sens, dat een eerste overzicht is van wat zich vanaf het begin van de twintigste eeuw op dit boeiende terrein aan ontwikkelingen voordeed. 'Beelden zeggen meer dan duizend woorden', wisten uitgevers van kranten en tijdschriften. Het verklaart hun succesvolle opmars. 'Zonder Tom Poes zijn we onverkoopbaar', luidt de goed gekozen titel van de bijdrage. Zoals de Indische poëzie zeggen die tekeningen veel over de samenleving waarvoor ze bestemd waren. Anders dan in Nederland waar tekenaars met hun werk vaak een geëngageerde boodschap uitdroegen, waren zij die tekenden voor Indische en Indonesische bladen – de belangrijkste figuren passeren bij Angelie Sens de revue – veel meer 'beeldende chroniqueurs van het alledaagse leven'.

WILLEM WALRAVEN EN KAREL WYBRANDS

De laatste twee bijdragen in de bundel gaan over twee journalisten die duidelijke sporen hebben nagelaten in de Indische pers: Willem Walraven en Karel Wybrands, beiden bijzondere persoonlijkheden en beiden begiftigd met een groot stilistisch talent. Frank Okker, kenner bij uitstek van het leven en werk van Walraven, buigt zich over de bemoeienis die Walraven had met de poëzie. Ook hij boort een nieuw aspect aan. De gedichten die Walraven zelf schreef, waren meer verstrooïng dan *poésie pure*: geestig zijn ze als ze gaan over de dingen van de dag, fel van toon als ze zaken die hem dwars zaten tot onderwerp hebben. Interessant is, en Okker trekt hier een parallel met diens befaamde brieven, dat Walraven in zijn commentaar op gedichten van anderen zelf volop aanwezig is: met zijn links-georiënteerde maatschappijkritiek, maar ook in de uitingen van zijn tragische isolement.

Om heel andere redenen maar niet minder tragisch was het isolement waarin Karel Wybrands ten slotte kwam te verkeren. 'Over zijn

leven hing de somberte eener groote eenzaamheid, waarin nog slechts de figuren van enkele vrienden stonden’, schreef zijn geestverwant H.C. Zentgraaff na zijn dood. Aan Wybrands en zijn in de koloniale journalistiek van na 1900 ongeëvenaarde talent is het laatste artikel gewijd. Met zijn adagium ‘Kleurloosheid is mij een gruwel’ verwoordde hij de essentie van zijn schrijversschap. Ongemeen populair was hij in Indië zowel om zijn uiterst rechtse standpunten als om zijn vermogen zijn lezers te amuseren: ‘En wij weten het dat in dit land met zijn gering aantal amusements en schaarsch tot ons komende lectuur, de krant gezellig moet zijn.’ Opinie en vermaak, bij Wybrands zijn zij tot een eenheid geworden.

Dit boek heb ik de titel *Tropenstijl: Amusement en verstrooiing in de (post) koloniale pers* meegegeven. Het toont een veelzijdig en veelkleurig beeld van de manier waarop uitgevers en redacteuren van koloniale kranten en tijdschriften hun lezers verstrooiing verschaften en daarmee wat fleur brachten in hun monotoon verlopende ‘plantenleven’. Al slaagde de een daar beter in dan de ander, een ieder van hen deed zijn best zijn krant te presenteren als ‘een veelzijdig ontwikkelde, aangename, spraakzame, prettige en vroolijke vriend’.